

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка  
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи  
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота  
магістра

з теми: **«ГОТОВНІСТЬ ПЕДАГОГІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ  
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ ЗІ СКЛАДНИМИ  
ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ»**

Виконала: здобувач вищої освіти  
2 курсу групи SoO1-M23z  
спеціальності 016 Спеціальна освіта  
**Гулько Вероніка Анатоліївна**

Керівник: **Чопік О. В.**,  
кандидат педагогічних наук, доцент,  
доцент кафедри спеціальної та  
інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                                         |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....</b>                                                                                                                   | <b>3</b>  |
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                                                                       | <b>4</b>  |
| <b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ЗАКЛАДІ.....</b>                                      | <b>8</b>  |
| 1.1. Інклюзивна компетентність вчителів закладів загальної середньої освіти як педагогічна проблема .....                                               | 8         |
| 1.2. Особливості формування готовності вчителів до роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку .....                                              | 20        |
| <b>РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ПЕДАГОГІВ ІНКЛЮЗИВНИХ ЗАКЛАДІВ ДО РОБОТИ З ДІТЬМИ ЗІ СКЛАДНИМИ ПОРУШЕННЯМИ РОЗВИТКУ .....</b> | <b>40</b> |
| 2.1. Дослідження ставлення педагогів до інклюзивного навчання дітей зі складними порушеннями розвитку.....                                              | 40        |
| 2.2. Програма формування готовності педагогів закладів загальної середньої освіти до роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку.....             | 49        |
| 2.2.1. Загальні рекомендації щодо формування інклюзивної компетентності педагогів.....                                                                  | 49        |
| 2.2.2. Методичні рекомендації педагогам щодо роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку.....                                                     | 58        |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                                                                    | <b>71</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                                                                  | <b>73</b> |
| <b>ДОДАТКИ.....</b>                                                                                                                                     | <b>80</b> |

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ**

ООП – особливі освітні потреби.

ІПР – індивідуальна програма розвитку.

ІНП – індивідуальний навчальний план.

ІРЦ – інклюзивно-ресурсний центр.

ППР – порушення інтелектуального розвитку.

## ВСТУП

У сфері освіти в Україні невпинно відбуваються реформи, але одним із пріоритетних напрямків уже багато років поспіль залишається впровадження інклюзивної освіти, формування нової філософії державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами (ООП), реалізація та поширення моделі інклюзивного навчання дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах.

Це стало викликом для багатьох педагогів закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), які, не маючи корекційної освіти, повинні знаходити шляхи ефективної організації освітнього процесу для дітей з ООП, створювати для них сприятливе освітнє середовище та забезпечувати їхні права на якісну освіту. Тому надзвичайно важливим є питання підготовки педагогів ЗЗСО до роботи з дітьми з ООП, зокрема формування у них: навичок встановлення позитивного контакту з дітьми з ООП і створення сприятливого освітнього середовища для них; вміння оцінювати можливості дитини через призму її психофізичних особливостей; здатності обирати оптимальний шлях задля успішного навчання в поєднанні з корекцією; вміння працювати в команді з іншими учасниками команди супроводу та співпрацювати з батьками.

Сьогодні у вчителів ЗЗСО з інклюзивним навчанням часто виникають труднощі у роботі з дітьми з складними порушеннями розвитку, які мають порушення інтелектуальної, сенсомоторної, мовленнєвої, особистісної сфер розвитку. Тому є вкрай необхідною підготовка педагогів інклюзивних закладів до роботи з такою категорією учнів.

Питання підготовки педагогів до роботи в умовах інклюзивного закладу висвітлено багатьма науковцями, які вивчають досвід зарубіжних колег, розробляють власні наукові підходи, апробують їх (С. Альохіна, М.Буйняк, В. Коваленко, А. Колупаєва, І. Кузава, О. Мартинчук, С.Миронова, В. Тарасун, О.Чопік, А. Шевцов, Д. Шульженко, Л. Яценюк та ін.). Вивченням особливостей навчальної діяльності школярів з складними порушеннями розвитку та корекційно-розвивальних засобів впливу на їхнє навчання займалися такі

науковці, як В. Бондар, Г. Блеч, І. Бобренко, А. Висоцька, І. Гладченко, І. Дмитрієва, С. Миронова, Г. Мерсіянова, В. Синьов, М. Супрун, І. Татьянчикова, С. Трикоз, О. Хохліна, Л. Ханзерук, О. Чеботарьова, Д. Шульженко та ін. Вони наголошують, що під час побудови індивідуальної освітньо-виховної траєкторії учнів необхідно враховувати їхні психофізичні можливості, вік, рівень їхнього розвитку, а відтак створювати модель «чого і як навчати»; треба чітко розуміти, яким чином обрана вчителем методика сприятиме розвитку школяра та становленню його як особистості.

Однак дослідження, які проводяться як в Україні, так і за кордоном, свідчать, що готовність педагогів ЗЗСО до роботи з дітьми з ООП є недостатньою. З огляду на це було обрано тему кваліфікаційної роботи: «Готовність педагогів закладів загальної середньої освіти до роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку».

**Мета роботи** – розробити методичне забезпечення формування готовності педагогів інклюзивних закладів до роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку.

Для досягнення поставленої мети передбачається виконання таких **завдань**:

1. Проаналізувати науково-методичну літературу з проблеми формування інклюзивної компетентності вчителів.
2. Зробити теоретичний аналіз проблеми готовності педагогів закладів загальної середньої освіти до роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку.
3. Дослідити ставлення педагогів до інклюзивного навчання дітей зі складними порушеннями розвитку
4. Розробити методичне забезпечення формування готовності педагогів інклюзивних закладів до роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку.

**Об'єкт дослідження** – освітній процес в закладі загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням.

**Предмет дослідження** – методичне забезпечення формування готовності педагогів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням до роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку.

**Методи дослідження:**

*теоретичні:* вивчення та аналіз нормативно-правової бази у сфері освіти, загальної та спеціальної психолого-педагогічної та методичної літератури; вивчення досвіду роботи інклюзивних закладів для з'ясування стану проблеми у сучасній практиці;

*емпіричні:* анкетування, констатувальний експеримент;

*статистичні:* кількісний і якісний аналізи емпіричних даних та їх узагальнення.

**Елементи наукової новизни** одержаних результатів дослідження полягають у тому, що:

- розкрито особливості готовності педагогів до роботи з дітьми зі складними порушеннями в умовах закладу загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням;

- розроблено методичне забезпечення формування готовності педагогів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням до роботи з учнями зі складними порушеннями розвитку.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає у можливості експериментальної апробації методичного забезпечення формування готовності педагогів закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням до роботи з учнями зі складними порушеннями розвитку, яке може бути використане вчителями, асистентами вчителів, корекційними та соціальними педагогами, психологами у освітній роботі дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, здобувачами вищої освіти під час проходження педагогічної практики.

**База дослідження** – заклади загальної середньої освіти з інклюзивною формою навчання Ямпільської ОТГ, Вінницької області.

**Структура роботи.** Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку використаних джерел, додатка.

Основні результати кваліфікаційної роботи магістра обговорювались на IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти», яка відбулась 8 листопада 2024 року в м. Кам'янець-Подільському. За результатами дослідження опубліковано наукову статтю.

## ВИСНОВКИ

На основі проведеного теоретичного аналізу та результатів власного дослідження ми дійшли таких висновків:

1. У психолого-педагогічній літературі приділяється значна увага вивченню питання інклюзивної готовності педагогів. Всі дослідники сходяться на тому, що інклюзивна готовність педагогів – це багатоаспектне утворення, яке включає не лише глибоке розуміння спеціальних методів і технологій навчання дітей з ООП, а й володіння широким спектром знань в галузі інклюзії, підкріплених особистими переконаннями, які відбивають сучасну філософію інклюзії як прояву толерантності.

2. З'ясовано, що оскільки педагоги є членами команди психолого-педагогічного супроводу перед ними постає ряд завдань: вивчення особливостей розвитку, наявного рівня знань, вмінь дитини з ООП; побудова індивідуальної освітньої траєкторії відповідно до потреб дитини, яка включає розроблення ІПР, індивідуального навчального плану; досягнення поставлених цілей шляхом адаптації середовища, навчальний матеріалів, підбору спеціальних дидактичних методів та прийомів, розроблення індивідуальних критеріїв оцінювання; взаємодія з усіма учасниками команди психолого-педагогічного супроводу, в тому числі співпраця з батьками учня з ООП. При виконанні поставлених завдань виникають певні труднощі, зумовлені недостатньою підготовкою педагогів до здійснення педагогічної діяльності в інклюзивному класі.

3. Результати опитування педагогів вказують на те, що недостатнє забезпечення навчальних закладів методичними матеріалами та технічними засобами, а також низький рівень емоційної та методичної готовності вчителів є основними причинами дефіциту компетентностей педагогів в сфері інклюзивної освіти дітей зі складними порушеннями розвитку.

4. Отримані результати свідчать про необхідність розробки та впровадження ефективних програм підготовки та підвищення кваліфікації педагогів, спрямованих на формування у них необхідних знань, умінь та навичок для роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку.

5. Дане дослідження дозволило виділити ключові аспекти у роботі з дітьми зі складними порушеннями, розробити форми методичної роботи, яка сприятиме формуванню інклюзивної готовності педагогів та практичні рекомендації для педагогів щодо роботи з дітьми зі складними порушеннями розвитку.

Результати дослідження відкривають перспективи для подальших наукових розробок у сфері інклюзивної освіти. Зокрема, актуальними є дослідження ефективності різних моделей підготовки педагогів, розробки інноваційних методів і технологій навчання дітей з складними порушеннями розвитку, а також вивчення впливу інклюзивного навчання на академічні досягнення та соціальну адаптацію учнів.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева М. О. Концептуалізація поняття «інклюзивне середовище» у контексті розбудови суспільства рівних можливостей в Україні. *Імідж сучасного педагога*. 2017. № 6. С. 47–50. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp\\_2017\\_6\\_13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/isp_2017_6_13).
2. Артемова Ю. А. Організація інклюзивного навчання в умовах Горлівського НВК «Дитячий садок №1 для дітей з порушеннями зору – ЗОШ І ступеня №31 з інклюзивним навчанням «Сузір'я». *Формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання* : тематичний збірник праць / упоряд. А. А. Волосюк, Н. А. Басараба, С. С. Козловська; за заг. редакцією А. О. Лавренчука. Рівне : РОППО, 2014. С. 117–118.
3. Бабакова О. Готовність педагогів до впровадження інклюзивної освіти в Україні. *Педагогіка здоров'я* : збірник наукових праць IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 210- річчю із дня заснування Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди / за заг. ред. І. Прокопенка. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2014. С. 625–626.
4. Бовкуш К. П. Готовність педагога до інклюзивної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 4. С. 3–9.
5. Бондар Т.І. Формування інклюзивної компетентності в умовах інноваційної парадигми освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. №7. С. 153–162.
6. Бородіна О.С. Роль вчителя в оптимізації взаємовідносин «педагогів-батьки» в інклюзивному освітньому середовищі. *Педагогіка здоров'я* : збірник наукових праць IV Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 210-річчю із дня заснування Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди / за заг. ред. І. Прокопенка. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2014. С. 629.
7. Бойчук Ю. Д., Бородіна О. С., Микитюк О. М. Зміст, структура і функції інклюзивної компетентності майбутнього вчителя основ здоров'я.

*Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: монографія.* Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2015. 117 с.

8. Вознюк О. М. Готовність педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти до запровадження інклюзивної освіти. URL: [http://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2017/12/12\\_voznyuk.pdf](http://imso.zippo.net.ua/wp-content/uploads/2017/12/12_voznyuk.pdf)

9. Гаврилов О.В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі. Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

10. Гаяш О. В. Корекційно-розвивальна робота з дітьми з особливостями психофізичного розвитку : наук.-метод. посіб. для вчителів інклюзивного навчання, асистентів учителів, які працюють з дітьми з психофізичними порушеннями в умовах загальноосвітніх навчальних закладів, соціальних педагогів, батьків / уклад. О. В. Гаяш ; Закарпат. Ін-т післядиплом. педагог. освіти. Ужгород : Інформ.-вид. центр ЗПППО, 2016. 120 с.

11. Гаяш О. В. Організаційні засади удосконалення професійно-педагогічної підготовки педагогів до роботи з дітьми з психофізичними порушеннями. URL: <https://pt.slideshare.net/ssuserc3f48c/ss-66844708>

12. Глушенко К. О., Гладких Н. В. Актуальні проблеми навчання та виховання дітей з комплексними порушеннями розвитку в Україні. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2014. Вип. 26. С. 52–57.

13. Гноєвська О. Ю. Інклюзивна школа: реалії та перспективи. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Корекційна педагогіка та психологія* : зб. наук. пр. за ред. В. М. Синьова. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. № 19. Сер. 19. С. 41–44.

14. Державна служба якості освіти, проєкт «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe). «Впроваджуємо інклюзію в закладі освіти». URL : [Inclusion\\_zaklad\\_osvity\\_SQE-SURGe\\_2023.pdf](#)

15. Діти з порушеннями слуху: організація підтримки та комплексна оцінка в ІРЦ. Литовченко С. В. *Особлива дитина : навчання та виховання*. 2021. № 1. С. 19–29 .

16. Єременко І. Г. До питання про стандартизацію освіти дітей з порушеннями інтелектуального розвитку. *Дефектологія*. 2000. № 6. С. 4–8.
17. Інклюзивна освіта: ідеї та практичні кроки : матеріали Регіональної І-65 науково-практичної інтернет-конференції, 07 червня 2024 р. КЗ «Житомирський ОППО» ЖОР, Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти, 2024. 87 с.
18. Коврігіна Л. М. Формування готовності вчителя до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2017. № 11. С. 10–16. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros\\_2017\\_11\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2017_11_4)
19. Костенко Т. М., Гудим І.М. Навчання дітей із порушеннями зору : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 184 с.
20. Кузава І. Формування інклюзивної компетентності майбутніх фахівців спеціальної освіти. *Філософія. Педагогіка*. № 1 (6). 2024. С. 87.
21. Кучерук О.С. Характеристика мотиваційно-ціннісного компоненту інклюзивної компетентності майбутнього вчителя. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2012. Вип. 18. С. 20–23. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu\\_016\\_2012\\_18\\_7](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2012_18_7)
22. Лавріненко Л. І. Школа для кожного (окремі аспекти інклюзивної освіти): навчально-методичний посібник для керівників закладів освіти, учителів та вихователів ЗДО, ГПД, шкіл-інтернатів, методистів [Текст]. Чернігів: Чернігівський національний технологічний університет (ЧНТУ), 2017. 168 с.
23. Ленів З. П. Моделювання педагогічних інновацій у процесі фахової підготовки корекційних і соціальних педагогів. *Готовність педагогів до інноваційної діяльності в умовах безперервної післядипломної педагогічної освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Рівне, 2011. С.16–20.
24. Мартинчук О. В. Основи корекційної педагогіки: навч.-метод. посібник для студентів напряму підготовки «Дошкільна освіта». Київ : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2010. 288 с.

25. Мартинчук О. В. Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. URL : <http://www.psych.kiev.ua>.
26. Мартинчук О. В. Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 «Корекційна педагогіка» (016 Спеціальна освіта). Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2019. 614 с.
27. Миронова С.П. Педагогіка інклюзивної освіти: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2016. 164 с.
28. Миронова С.П., Буйняк М.Г. Погляди педагогів спеціальних закладів на проблеми інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна.* 2013. Вип. 23(2). С. 16–23. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppk\\_sp\\_2013\\_23%282%29\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppk_sp_2013_23%282%29_4)
29. Мякушко О. Психолого-педагогічний супровід освіти дітей з комплексними порушеннями: погляд з точки зору менеджменту їх розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* Вип. 17. С. 159–180.
30. Навчання дітей із порушеннями слуху : навчально-методичний посібник / С. В. Кульбіда та ін. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 216 с.
31. Навчальний курикулум з інклюзивної освіти : Теорія та методика інклюзивного навчання. Модулі 4-6 / уклад. Л. М. Сидорів, за ред. С. М. Сидоріва. Івано-Франківськ : видавець Кушнір Г. М., 2020. 265 с.
32. Наказ МОН від 08.06.2018 р. № 609 «Про затвердження примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти». URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini-z-osoblivimi-osvitnimi-potrebami-v-zakladi-zagalnoyi-serednoyi-ta-doshkilnoyi-osviti>

33. Новік С., Момот О., Шостак Є. Створення інклюзивного освітнього середовища ЗВО як реалізація нової суспільної філософії. *Витоки педагогічної майстерності*. 2020. № 25. С. 157–161. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2020.25.223232>

34. Опаріна А. Інклюзивна компетентність педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти як вимога сьогодення. *Інноваційна професійна освіта: матеріали XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції (звітної) Інституту професійної освіти НАПН України (27 – 30 березня 2023 р.), том 2 (9)*. С. 382–386.

35. Острянюк Т. С. Стан готовності науково-педагогічних працівників до роботи в умовах інклюзивної освіти. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. Випуск LXXV. Том. 3. 2017 С. 129–133.

36. Педорич А. До питання готовності педагогів до інклюзивної освіти. *Освітологія*. №7. 2018. С. 101–107.

37. Пивоварова Г. С. Проблема психологічної готовності вчителів до роботи з інклюзивними дітьми. *Система надання освіти дітям з особливими потребами в умовах сучасного навчального закладу: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Лисичанськ 14 грудня 2016 р.)*. Лисичанськ : ФОП Пронькіна К. В. 2016. С. 103–104.

38. Підготовка педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчання. *Вісник науково-дослідницької лабораторії інклюзивної освіти*. Упорядники: Юхимець І. В., Савчук Л.О. Рівне : РОППО, 2012. № 3. 69 с.

39. Пісняк В. Теоретичні основи підготовки майбутніх учителів початкової школи до формування трудових компетентностей молодших школярів в умовах освітньої інклюзії. *Науковий часопис. Корекційна педагогіка*. Випуск 41. С. 71–76.

40. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2021 р. № 957 Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти (Із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 483 від 26.04.2022, № 979 від 30.08.2022).

41. Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : збірник статей за редакцією М. В. Папучі. Випуск 2–3. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. 419 с.
42. Садова І. Особливості підготовки майбутнього вчителя до навчання дітей з особливими потребами в умовах інклюзивної освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип. 14. С. 313–318. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd\\_2015\\_14\\_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2015_14_45).
43. Теорія та методика виховання дітей з вадами мовлення: навч. посіб. / уклад. Білан В.А. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 179 с.
44. Чайковський М. Є. Інклюзивна компетентність як складова професійної компетентності суб'єктів навчально-виховного процесу. *Педагогіка і психологія професійної освіти*: науково-методичний журнал. 2012. № 2. С. 15–21. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/23642/1/4-15-21.pdf>
45. Чеботарьова О.В. Теорія і практика трудового навчання учнів з порушеннями опорно-рухового апарату та інтелекту [Текст]: Монографія. Київ: Симоненко О.І., 2020. 344 с.
46. Чеботарьова О. В., Гладченко І.В. Учні початкових класів із порушеннями інтелектуального розвитку: навчання та розвиток : навчально-методичний посібник. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 128 с.
47. Чеботарьова О. В., Блеч Г. О., Гладченко І. В., Бобренко І. В., Мякушко О. І., Сухіна І. В., Трикоз С. В. Корекційно-розвивальні технології навчання дітей з комплексними порушеннями розвитку : навчально-методичний посібник. За наук. ред. О.В. Чеботарьової, О.І. Мякушко. К. : ІСПП імені Миколи Ярмаченка НАПН України, 2020. 558 с.
48. Чопік О. В. Формування взаємин дітей з вадами опорно-рухового апарату із здоровими ровесниками в умовах інклюзивного навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03. К., 2013. 247 с.
49. Шевчук Ю. С. Формування психологічної готовності вчителя до роботи в класах з інклюзивним навчанням. *Формування готовності педагогічних працівників до роботи з дітьми з особливими потребами в умовах*

*інклюзивного навчання* : тематичний збірник праць / упоряд. А. А. Волосюк, Н. А. Басараба, С. С. Козловська; за заг. редакцією А. О. Лавренчука. Рівне : РОППО, 2014. С.207–211.

50. Шульженко Д.І. Освітньо-психологічна інтеграція (інклюзія) дітей із аутизмом : монографія. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, вид-во Хортицької національної академії, 2017. 444 с.

51. Юхимець І.В. Структура і моделі системи роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в навчальному закладі. Науково-методичний посібник. Рівне : РОППО, 2012. 62 с.